

האומה החיה

(חלק ב) *

ה. מאפייני התפתחות האנושות בספר בראשית -
היבט מחודש בפרשת המבול

בסוף פרשת בראשית מסופר על מה שנראה לכאורה ככישלון במגמת בריאתו של האדם: "וַיֵּרָא ה' כִּי רָבָה רָעַת הָאָדָם בְּאָרֶץ וְכָל יֶצֶר מַחְשָׁבַת לְבָבוֹ רָק רָע כָּל הַיּוֹם" (בראשית ו', ה), מתוארת כאן תוצאה של תהליך ממושך של הדרדרות מוסרית²⁴, "וַיִּנְחָם ה' כִּי עָשָׂה אֶת הָאָדָם... וַיֹּאמֶר ה' אֲמַחֶה אֶת הָאָדָם אֲשֶׁר בָּרָאתִי מֵעַל פְּנֵי הָאֲדָמָה" (שם ו-ז). בהמשך הפסוקים מסופר שה' עומד להביא מבול לעולם עקב ההשחתה המוסרית של האדם. רק נת, שמצא חן בעיני ה', ניצל מן המבול כדי לקיים את מין האדם ולהמשיך את האנושות.

הפסוק "וַיִּנְחָמְתִּי אֶת בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְלֹא יִכָּרֵת כָּל בְּשָׂר עוֹד מִמִּי הַמַּבּוּל וְלֹא יִהְיֶה עוֹד מַבּוּל לְשַׁחַת אֶת אֲרֶץ" (שם ט', יא) מעורר תמיהה העשויה להוביל להבנה עמוקה יותר של כל סיפור המבול. המשמעות הפשוטה של הפסוק היא שעונש המבול לא יחזור עוד לעולם, והשאלה המתעוררת היא - האם גם במקרה שישבו לחטוא לא יענשו? ואם נאמר שדווקא המבול הוא שלא ישוב, תמיד יכול לבוא עונש אחר, ומה מיוחד בכך שהמבול לא יחזור שנית?

את זאת נוכל להסביר על פי חוקי ההתפתחות שקבענו עד כה. כשם שקיומו של מין האורגניזם תלוי ברמת יכולת ההשרדות שלו בעולם, כך גם זכות קיומו של האדם בפרט, ושל האנושות בכלל, תלוי ברמתו המוסרית, קרי, במידת דביקותו במגמת בריאתו. ברגע שמלאה הארץ חמס, והאנושות סתתה מרמתה המוסרית, היא מאבדת למעשה את זכות קיומה, "וַיִּנְחָ - מִצָּא חָן בְּעֵינֵי ה'" (שם ו', ח). אותו איש צדיק תמים ראוי להמשיך את דרכה של האנושות אל יעודה המוסרי, ולכן יש לו זכות קיום. אך לשם כך, צריך לגרום לתפנית משמעותית בכיוון התפתחותה של כלל האנושות כדי לכוונה לדרך אחרת מזו שהתקדמה בה עד כה. לשם כך יש לגדוע ענף שלם של חיים, יש להכחיד את מין האדם אשר לא ראוי עוד להתקיים בעולם בשל השחתתו המוסרית. רק על ידי כך שישאר נח לבדו, יוכל להוביל את המין האנושי אל יעודו. המבול הוא למעשה עונש רוחני, הפועל בדרכן של שאר ההכחדות המוכרות לנו, הגורם לכך שרק מין בעל תכונות

* הערת המערכת: חלקו הראשון של המאמר הופיע בשמעתין מס' 161 - 24. כפי רָבָה: במשמעות של גדילה והולכת, ראה רשימי בראשית י"ח, כ.

השרדות משופרות, יוכל להמשיך להתקיים. אף בן אדם לא יכול להחזיק מעמד במי המבול, אך אם הוא נאמן לייעודו המוסרי - הוא יכול להנצל בנס כמו נח בתיבה. רמתו המוסרית של האדם ודביקותו באלקים, משולות הן לתכונות ההשרדות של מיני החיים השונים.²⁵

על פי חוקי ההתפתחות שהכרנו, נוכל להבין מאמר חז"ל נוסף ביחס לנח: "בדורותיו - יש מרבתינו דורשים אותו לשבת, כל שכן אילו היה בדור של צדיקים - היה צדיק יותר. ויש שדורשים אותו לגנאי, לפי דורו היה צדיק, ואילו היה בדורו של אברהם לא היה נחשב לכלום" (רש"י, בראשית ו', ט). חז"ל בוחנים את מעלתו של נח ביחס לדורות השונים, בדורו, הוא היה צדיק תמים, וודאי שזוהי מעלה חשובה מאוד, אך ביחס לדורו של אברהם - יתכן ולא היה נחשב לכלום.

נח בדורו, עם כל מעלתו, היה שקוע בעצמו. הוא לא ניסה להחזיר את בני דורו בתשובה. חייו הרוחניים לא הקרינו לסביבתו. לפי דרכנו נאמר, שרוחניותו של נח היא נמוכה, כאותם יצורים נמוכים שקדמו לאדם, וחיו בעדרים כבעלי חיים, בלי מורכבות פנימית של חברה אנושית הבנויה על קשרים הדדיים של עזרה ושיתוף בין בני אדם.

אך גם בתחום הזה עומדים חז"ל על ההתפתחות האנושית הרמוזה בפסוקים. כעבור עשרה דורות נולד אברהם, שעליו נאמר "אב המון גויים נתייך" (בראשית יז', ה). כבר מתחילת הסיפור אנו לומדים על "הנפש אשר עשו בחרן" (שם יב', ה), לפי חז"ל מדובר באנשים שגיירו אברהם ושרה. עולמו הרוחני של אברהם כבר מפותח הרבה יותר. הוא מקרין לסביבה, משפיע על הסובבים אותו במטרה להעלות אותם ולקדם לעבר הכרת הבורא.²⁶

25. תבנית חשיבה דומה רמוזה גם בספר חובות הלבבות לרבינו בחיי אבן פקודה, שער עבודת ה', פרק ו'.

26. המהר"ל בגבורות ה' פרק ה', מתאר את אברהם ככחינה של התחלה של דבר חדש שאינו מתקשר כלל למה שקדם לו, עיי"ש. יש לציין שבכל שלב של התקדמות בהופעת החיים הרוחניים בתורה, כורת הקב"ה ברית שמטרתה להבטיח את שימור המצב הנוכחי לבל ידרדד חזרה לדרגה נמוכה יותר שהרי כבר זכתה המציאות למדריגה גבוהה יותר של חיים. כך הוא אצל נח אחרי המבול: "וַתִּקְמָתִי אֶת בְּרִיתִי אִתְּכֶם וְלֹא יִכָּרֵת כֹּל בְּשָׂר עוֹד מִמִּי הַמַּבּוּל וְלֹא יִהְיֶה עוֹד מַבּוּל לְשַׁחַת הָאָרֶץ" (בראשית ט, יא); אצל אברהם: "בְּיִוֶם הַהוּא קָרַת ה' אֶת אַבְרָם בְּרִית לֵאמֹר לְאַרְבַּע נְתַתִּי אֶת הָאָרֶץ הַזֹּאת מִנְהָר מִצְרַיִם עַד הַנְּהָר הַגָּדֹל נְהָר פְּרָת" (שם טו, יח), וכן עם כל אחד מן האבות, גם עם כל ישראל נכרתו שתי בריתות: אחת, לאחר שהגיעו למדריגה של קבלת התורה שהקדימו נעשה לשמע (שמות כד, ז), שם נאמר: "וַיִּקַּח מֹשֶׁה אֶת הַדָּם וַיִּזְרַק עַל הָעָם וַיֹּאמֶר הִנֵּה דַם הַבְּרִית אֲשֶׁר קָרַת ה' עִמָּכֶם עַל כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה" (שם, ח), ובפעם השנייה, בסוף ארבעים שנות נדודיהם במדבר, לאחר שמתו כל הדור שיצא ממצרים ונענש בחטא המרגלים, והגיע העם למדריגה שבה הוא ראוי להכנס לארץ ישראל, ושם נאמר: "לְעַבְרַךְ בְּבְרִית ה' אֲלֶיךָ וּבְאֵלֶיךָ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ פָּרַת עִמָּךְ הַיּוֹם" (דברים כט, יא).

השלב הבא שאליו עתידה האנושות להגיע הוא, שאותה הדרגה הנמצאת באברהם תהיה נחלתו של עם שלם היודע את ה', ומקרין הכרה זו לכל העולם.²⁷

אם נסכם עד כה נאמר, כי ניתן לראות את מגמת הופעת החיים בעולם בכמה מישורים מקבילים הפועלים על פי חוקיות דומה; בעוד שבמישור החיים הביולוגיים, המנוהלים באופן טבעי, יכולת הקיום וההשרדות מול שאר המינים תלויה בתכונות התורשתיות, במישור האנושי המוסרי - המנוהל ע"פ הקב"ה באופן ישיר - מותנית יכולת הקיום או 'זכות הקיום' בנאמנותו של האדם לתכליתו היעודית, למוסריותו (לנח ואברהם עוד לא הייתה תורה, אך הם בטאו את מדרגת האדם הגבוהה ביותר בדורם עד שאמרו חז"ל שגם הם למדו תורה) ולא לחוקי הטבע ששולטים בעולם.

החיים במגמתם הכללית, מהווים מגמה השואפת לשיעבוד מערכות הטבע, ולפחות לאי כניעה להם; אם על ידי ניצול החומר והפיכתו מתכונתו הדוממת הקרה לרקמות חיות (וכפי שיבואר בסעיף הבא), ואם על ידי שידוד מערכות הטבע כפשוטו כפי שמתואר בתורה.

מעניין יהיה לבחון מישור ביניים בין שני המישורים שנידונו לעיל, והוא התפתחותה של האנושות מצד עצם היות האדם יצור חי בעולם הטבע, ביחס לשאר מיני בעלי החיים. צירלס דרווין הבחין בעובדה כי תהליך 'הברירה הטבעית' "דואג" שמספר הפרטים בדורות החדשים של מין מסויים לא יעלה על מספר הפרטים בדור הקודם, למרות מספרם הגדול של הצאצאים שנולדים בכל דור. הסיבה לכך היא שמרבית הצאצאים אינם מגיעים לבגרות מינית שתאפשר להם להעמיד צאצאים משלהם. רבים מן השורדים המצליחים להעמיד צאצאים הם אלה שיש להם תכונות מועדפות, מה שמביא במשך הדורות לשינוי ושיפור תכונות הגזע. תהליכים טבעיים אלו התקיימו ללא הפרעה במערכות אקולוגיות שונות במשך מיליארדי שנות אבולוציה עד שבשלהי המאה ה-20 נכנס לתמונה גורם חדש - האדם. בדורות האחרונים שורדים מרבית הצאצאים של הגזע האנושי, מספרם מוכפל בערך מידי ארבעים שנה. באמצעות הרפואה המודרנית דואגת חברה המודרנית להאריך את חיי הפרטים, לרבות את חייהם של ה"פחות מתאימים" מבחינה אבולוציונית. אנו יודעים כיום לרפא מחלות קשות ולתקן פגמים גנטיים וליקויים תורשתיים. הפרטים הסובלים מתחלואים כאלו יכולים להמשיך בחייהם, להעמיד צאצאים ולהנחיל להם את אותן התכונות עצמן.²⁸ נמצא שיהברירה הטבעית נמצאת בידי האדם. האדם, על ידי יחודו כיצור נבון מצליח להתגבר על המגבלות הטבעיות, לא להכנע לטבע אלא

27. ראה לעיל פסקה ד.

28. על פי "מסעי", עמ' 99-100.

לשעבד את הטבע לטובתו, ולהביא לריבוי של הפרטים החיים של מינו.

דוגמא מפורסמת נוספת היא ההיסטוריה הפרטית של עם ישראל. כבר עמדו היסטוריונים מאומות העולם על כך שעצם קיומו והשרדותו של ישראל כעם במשך כל שנות הגלות הוא דבר הסותר את חוקי ההיסטוריה של עמים.²⁹

1. "ותלמדם חוקי חיים!"

האופן שבו פועלת התורה במציאות ומעלה אותה לשלימות

הזכרנו לעיל³⁰, שמתן תורה היווה דרגה גבוהה יותר של הופעת חיים לאחר שקיבל האדם את הנפש המדברת. כעת נבחן את דרך החיים שמתווה התורה לאדם. אך קודם יש להגדיר - מהם חיים? על שאלה זו לא הצליח המדע לתת תשובה ברורה. כל שמשוגל המדע הוא, לאפיין את החיים הביולוגיים על ידי מספר תכונות:

1. האורגניזם החי מתרבה על ידי השתכפלות של התאים עצמם, ולא כחלודה שבה מצטרפת מולקולה של חלודה לחברתה על ידי תהליך ההתחמצנות שקורה שם, מבלי שיחול שום שינוי במולקולה עצמה גם בחלוף מיליוני שנים.
2. כל ד.נ.א. שמשכפל את עצמו מעביר את המידע הגנטי הטמון בו, לדור הבא, על מנת שיווצר במתכונת המדויקת של הדור הקודם.
3. תהליך ההתרבות זקק משאבים של חומרי גלם אותם הוא לוקח מהסביבה, וכך הופך חומרים דוממים לרקמות חיות על ידי תהליך הנקרא מטבוליזם.
4. מאפיין חשוב נוסף של האורגניזם החי הוא חילוף חומרים המתרחש בגופו.
5. כמו כן, קשה להתעלם מדבר המצוי כמעט בכל תופעה של חיים בטבע, והוא היחס שבין זכר לנקבה, שבין הזרע לאדמה, בין היסוד האקטיבי המפרה את

29. גם אם נתבונן במחזור הראשוני של התהוותו של בית ישראל ניוכח שכל סיפור בריחת יעקב מפני אחיו ושהותו בבית לבן עד חזרתו לארץ כנען וירידתו למצרים - עניינו הוא סיפור המאבק להעמדת צאצאים בדרך לא דרך תוך התמודדות עם קשיים רבים, כפי שכבר עמד על כך הרב אלחנן סמט בשיעורו לפרשת ויגש בהסבר המושג "תולדות" בספר בראשית. ואין ספק שבכל הדוגמאות הנ"ל מעורבת השגחה המתגברת בדרך נסתרת על הנסיבות הטבעיות, שכן היו הרבה שהביטו במציאות בעיניים 'ראליות' וניבאו שחורות לגבי עתידה של האנושות בכלל ולגבי גורלו של עם ישראל בפרט, כפי שמתאר הרב רפפורמי א. גייגר, אשר הכין גם תוכן למצבה שיקימו ליהדות וחלומותיה לשוב לציון ולירושלים: "ירושלים היא זכרון נכבד של העבר, ערש האמונה, אבל אין היא תקוה לעתיד. אין המקום להתפתחות חיים חדשים...תנו כבוד לירושלים ולזכרה כנאה לכל מת גדול, אבל אל נא נפריענה ממנוחתה". וכן מספיד הוא גם את הלשון העברית: "השפה העברית הולכת ונשכחת ועוד מעט ותשכח כליל. שום התאוננות לא תביא תועלת, ושום אשמה לא תצדק כנגד גור דינה של ההיסטוריה" (מובא ב"אבולוציה ויהדות", אי קורמן עמ' 246-247).

30. פסקה ב.

הפסיבי, או כפי שכינו זאת הקדמונים חומר וצורה. רק במקום שבו קיים יחס זה תתכן יצירה חדשה של חיים³¹.

אלה הם חלק ממאפייני החיים הביולוגיים המצויים בגוף החי ומאפשרים את קיומו כפי שמקובל היום במדע³². וכשנבחן את הדרך שסוללת התורה לאדם, יתבאר לנו מאליו ביאור חדש ועמוק יותר בפסוק הידוע: "עַץ חַיִּים הִיא לְמַתְּיָקִים כֶּהָ" (משלי ג', יח):

1. המצווה הראשונה שמצטווה בה האדם היא פריה ורבייה. ציווי שצריך לבוא לפני הכל במובן הפשוט של ישוב העולם - "לֹא תִהְיֶה בְרָאָה לְשֶׁבֶת יִצְרָח" (משעיהו מ"ה, יח). ויש להדגיש שעל אף נטייתם הטבעית של רוב בני האדם לעסוק בעניין זה, עם ישראל מצווה עליו במצות עשה! זהו דבר מחוייב ובלתי נפרד מדרך החיים שמתווה לנו התורה!

2. אך המשמעות העמוקה והשלימה של המצווה הזו כוללת גם את חינוך הבנים כדי שידמו להוריהם גם בהתנהגותם המוסרית. החינוך חייב להתבצע על ידי העברת מידע לדור הבא, כפי שמצווה התורה: "וּשְׁנַתֶּם לְבְנֵיךָ" (דברים ו', ז). זהו ציווי כה יסודי, המאפשר את המשכיות התפתחותה של התורה במהלך הדורות, עד שהתורה חוזרת עליו בכמה מקומות³³. בכל הדורות מסרו ישראל את נפשם על חינוך הבנים ועל לימוד התורה, עד שהיו מוכנים למנוע פת לחם מפייהם ובלבד שלא יאלצו להוציא את הבנים מהישיבות וה"חדרים". מאחורי כל זה עמדה הידיעה הברורה שקיום האומה תלוי בקיום התורה, וקיום התורה תלוי בחינוך הבנים המהווים חוליה בשושלת החיים של האומה.

3. אחד החידושים הגדולים של היהדות, שבו היא חולקת על השקפת הנצרות, הוא קידוש חיי החומר, והעלתם לדרגה של קדושה. אם נשתמש בפרט המקביל לעקרון זה בעולם החיים הביולוגיים, לשם הפנמת העיקרון, יקבלו הדברים משמעות עמוקה יותר המדברת אל האדם בצורה ברורה מאוד. לכאורה, ישנו קושי בסיסי בעצם הבנת המושג של קידוש החומר. באיזה אופן מתעלים הדברים הדוממים בהם משתמש האדם? אומנם, אם נעזר בהתבוננות בעולם החומר כדי לסבר את האוזן, עשויים הדברים לקבל משמעות עמוקה ביותר. אם נראה את השתמשותו של האדם בעולם לצורך עבודת ה', כעין תפעול של 'תהליך מטבוליזם' ההופך את הדומם לרקמות חיות

31. מעניין שגם על מנת לייצר זרם חשמלי יש ליצור מתח בין שני קטבים מנוגדים.

32. על פי "מסעי" עמוד 57-58.

33. כל מצוות סיפור יציאת מצרים בליל פסח נסובה על העיקרון הזה של "ויהגדת לבנך" כפי שחזרת התורה ומדגישה בכמה מקומות (שמות י"ב, יב, כו-כו; יג, ח; יג, יד). הרמב"ם בהלכות תלמוד תורה (א,א) תולה את עיקר החיוב של לימוד התורה לבנים דוקא באב: "אבל קטן אביו חייב ללמדו תורה שנאמר ולמדתם אותם את בניכם לדבר בס, ואין האשה חייבת ללמד את בנה שכל החייב ללמוד חייב ללמד".

ממש, נבין כיצד האדם הוא זה המעניק משמעות לכל הבריאה העצומה הסובבת אותו, שלא נבראה אלא לכבודו³⁴. על פי זה יקבל גם פירושו של רש"י לפסוק "ויקח מאבני המקום וישם מראשתי" (בראשית כ"ח, יא) משמעות עמוקה יותר: "וישם מראשתי" - עשן כמין מרזב סביב לראשו שכיב ירא מפני חיות רעות. התחילו מריבות זו עם זו³⁵, זאת אומרת עלי יניח לדיק את ראשו, וזאת אומרת עלי יניח, מיד עשן סביב לראשו, וזכו שנאמר (פסוק יח) ויקח את האבן אשר שם מראשתי". כל העולם הדומם, מעצם תכלית קיומו, שואף הוא לשמש את האדם השלם אשר צלם אלקים מאיר בקרבו, עד שעל אף הפירוד המוטבע בו מעצם חומריותו, מתאחד הוא למען תכלית נעלה זו שלשמה בלבד הוא נוצר. יש בהתבוננות זו כדי להביא לידי הסתכלות אחרת, גבוהה יותר, אפילו על הדומם הסובב אותו³⁶.

4. הגוף האורגני פועל כיחידה אחת. יש בו תהליך מתמיד של חילוף חומרים על ידי כלי דם המעבירים חומרים חיוניים בכל הגוף. הגמרא בברכות ו ע"א אומרת: "אמר להם הקב"ה לישראל, אתם עשיתו חטיבה אחת בעולם, ואני אעשה אתכם חטיבה אחת בעולם...". כיצד יכולה חברה שלימה לפעול כחטיבה אחת? כיצד נוצר חיבור בין אנשים במובן החברתי? כבר ביארו חכמי המוסר, וביניהם הרב דסלר (מכתב מאלהו חלק א, קונטרס החסד), שהאהבה בין האנשים היא תוצאה של נתינה הדדית הקיימת ביניהם. על ידי כך שאדם נותן לאחר ומשקיע בו, הוא אוהב אותו ומתחבר אליו. כאשר רואים את העיקרון הזה כתנאי הכרחי לקיום החברה במובנה העמוק - 'חטיבה אחת', כשם שחילוף החומרים הכרחי לקיום הגוף החי, אז מתקרבים הדברים אל השכל, ובסופו של דבר, עם ריבוי ההתבוננות, גם אל הלב.

5. התורה מודעת כמובן ליחס ההרמוני המצוי בקוטביות המאפיינת את עולם

34. כותב המהר"ל בתפארת ישראל פרק ד: "מלכות האדם היא שהוא מוליך שלימות אל כל התחתונים כי הכל נברא לעבוד את האדם ולשמשו ובזה הוא צורה (כלומר, מעניק תוכן ומשמעות) אל כל התחתונים ומוליך שלימות אל הכל כמו המלך שהוא משלים את הכל".

35. הדגשה זו שהיו האבנים 'מריבות זו עם זו' היא תוספת של רש"י על דברי הגמרא בחולין צא ע"ב: "כתיב ויקח מאבני המקום, וכתיב ויקח את האבן! אמר רבי יצחק: מלמד שנתקבצו כל אותן אבנים למקום אחד, וכל אחת ואחת אומרת עלי יניח צדיק זה ראשו", ומה ראה רש"י להוסיף על דברי חז"ל? אלא כפי שנבאר.

36. הרמח"ל בימסילת ישרים' כותב כך: "העולם נברא לשימוש האדם. אומנם, הנה עומד הוא בשיקול גדול. כי אם האדם נמשך אחר העולם ומתרחק מבוראו - הנה הוא מתקלקל ומקלקל העולם עמו; ואם הוא שולט בעצמו ונדבק בבוראו ומשתמש מן העולם רק להיות לו לסיוע לעבוד את בוראו, הוא מתעלה והעולם עצמו מתעלה עמו. כי הנה עילוי גדול הוא לבריות כולם בהיותם משמשי האדם השלם המקודש בקדושתו יתברך" (פרק א, וראה גם בפרק כו).

37. דבר זה מסביר את הרעיון העומד ביסוד הכלל 'עשה דוחה לא תעשה' במקרה והם

הטבע, שעל ידו נוצרים חיים. כמו כן, מודעת היא לאותה הדיאלקטיקה המצויה ברוחו של האדם, ובקושי הגדול שלו להבין את המורכבות שבעולם ולהתמודד במאבק שבין שני קטבים הסותרים לכאורה זה את זה. הצלחתו של אדם בהשגת איזון והרמוניה, שעל ידם יוכל להגיע לידי חיים של יצירה רוחנית, תלויה היא בהבנתו את היחס הנכון שבין הקטבים שלא באו אלא להשלים זה את זה, כיוון שרק כך יוכלו ליצור את היצירה העומדת בתכלית קיומם. אך ראשית, זקוק האדם להדרכה מעשית, כיצד להנהיג עצמו בחיי המעשה בצורה מאוזנת מבחינה גשמית ורוחנית. בעונתה על צרכיו הרוחניים של האדם, קבעה לו התורה מערכת מצוות המורכבת מעשה ולא תעשה, עשיה אקטיבית ולצידה השמרות מאיסורים. הרמב"ן (שמות כ', ח) מסביר שמצוות עשה היא ממידת האהבה, ולא תעשה ממידת היראה: "...כי העושה מצות אדוניו אהוב לו ואדוניו מרחם עליו - וכן - כי הנשמר מעשות דבר הרע בעיני אדוניו ירא אותו". הרי שנדרש האדם לשני סוגי פעילות שונים, הן במצוות המעשיות והן ביחס הרוחני שעליו לפתח כלפי הבורא על מנת לסייע לו להתקרב אל ה' בתודעתו באופן אמיתי. התכלית העיקרית היא כמובן האהבה, שפירושה התקרבות, אך על מנת שזו תהיה אמיתית, חייבת היראה להיות מעורבת בתהליך ההתקרבות אל הבורא ולהביא לכניעה בפניו, ורק כך יבנה היחס הנכון אל הבורא.³⁷

על פי עקרונות אלו שבהם נדרש האדם לפעול, יש ביכולתו להצמיח בתוך נפשו 'נפש-חיה' השואפת תמיד להתגלות ולהתרומם, אם אך יבחר האדם לפעול

מתנגשים אחד בשני, כי העשיה האקטיבית היא המובילה אל התכלית, היא הקובעת את הטון, בעוד שהשמרות נועדה לסייג את ההתקדמות ולהבטיח שלא תסטה מנתיבה. לכן במצב של סתירה יש להעדיף את הדבר העיקרי.

הדברים מוסברים ומדויקים היטב בלשונו של רבינו ניסים גאון (שבת קלג ע"א): "...ותו, לא תעשה גרידא מנלן דדחי (שעשה דוחה אותו)? דכתיב ילא תלבש שעטניו וכתוב גדילים תעשה לך ידענו כי זה לא תעשה אינו שווה בכל דבר אלא מיוחד הוא וכי הציווי שנאמר אחריו הוא תנאי עליו וכי לא בא להזהיר אלא על לבישת כלאיים חוץ ממצות ציצית, אבל מה שהוא מעורב בחוטי פשתן עם הטלית של צמר שהיא מצווה אינו נכנס בזו האזהרה אלא מותר הוא ואמרו חכמים שדבר זה עיקר הוא לסמוך עליו... כי האזהרה של לאו על זה התנאי נאמרה ובה פירוש שפרשנו להסיר מלבך ספק גדול שמסתפקים בו בניי"א ושואלים עליו והוא שאמרין מאחר שאנו יודעים שאזהרת לאו קשה מציווי עשה היאך יבוא עשה ויזכה האזהרה של לאו שהיא המורה ממנו ומדרך הידוע שהחמור דוחה הקל ולא עוד אלא שפעמים שעולה על דעתם שיש בענין הזה ענין חזרה בדבר הראשון (שחזר בו מדבריו הראשונים) והתשובה הוא מה שהקדמנו... הנה בדברים אלו מסביר רנ"י את האופן בו פועלים שני הצדדים המנוגדים כמשלימים זה את זה, ורואה הוא צורך להאריך בדבר זה כיוון שקיים "ספק גדול שמסתפקים בו בניי"א" בהבנת רעיון יסודי זה בגלל מורכבותו. נמצא אם כן שהקושי קיים גם בהבנת עניין 'טכני' זה, כשם שהוא קיים בנפשו המורכבת של האדם. וראה עוד על כך בסעיף הבא.

38. באופן לא מקרי, מזכיר היחס שבין החלבונים לחומצות הגרעין את היחס שבין חומר

לשם כך, שכן "עץ חיים היא" הצומח ומתפתח ומתרחב מטבעו הרוחני, אך דוקא "למחזיקים בה" מתוך בחירה. "ושמרתם את חקתי ואת משפטי אשר יעשה אתם האדם נחי בהם אני ה'..." (ויקרא י"ח, ה).

ו. "אחת דיבר אלקים - שתיים זו שמעתי" (תהילים ס"ב, יב)

ישנה שאלה מעניינת שאיתה עוד טרם הצליח המדע להתמודד. ידוע במדע, כי המרכיבים העיקריים האחראים להתפתחותו והתרבותו של התא החי הם שני סוגים של מולקולות, חלבונים וחומצות גרעין. החלבונים אחראים למבנה התא ומרבית פעולותיו, וחומצות גרעין הן מולקולות מסוג ד.נ.א. הצופנות בתוכן את המידע הדרוש להתרבות ושכפול של החומר החי, החל מצמחים ועד בעלי חיים מפותחים.³⁸

השאלה היא מה קדם למה, חומצות הגרעין או החלבונים? ייצור החלבונים דורש כאמור את קיומן של חומצות גרעין מסוג ד.נ.א., אך שכפול הד.נ.א., וקריאה מדוייקת של המידע גנטי הדרוש לשם ייצור החלבונים, יכולים להתקיים רק בנוכחותם של "אנזימים" שהם זרזים הקובעים את קצב הראקציות הכימיות. אלא שהאנזימים עצמם הם החלבונים. כלומר, פעילות חומצות הגרעין מחייבת מציאותם של חלבונים, וייצור החלבונים מחייב חומצות גרעין.³⁹ מעין שאלת הביצה והתרנגולת. הועלו השערות שונות אך תשובה ברורה לא ידע המדע של היום לתת. שמא ניתן להציע דרך חדשה בהבנת האבסורד הזה על פי ההשקפה שהצגנו עד כה, ובהנחה שאת התשובה לשאלה זו אין ביכולתו של המדע לתת וגם אין זה תפקידו.

למעשה השאלה היא כיצד נוצרים חיים מתוך החומר הדומם? הרי זה ממש יש מאין! יתכן ופה טמונה ירידת הנשמה הראשונה בהיסטוריה שנעשית בדבר אלקים: "וַיֹּאמֶר אֱלֹקִים תּוֹצֵא אֶת הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ" (בראשית א', כד). אך כיצד ובאיזה אופן יכולה נשמת חיים הבאה ישירות ממקור של אחדות להתגלות ולבוא לידי ביטוי בתוך עולם החומר הגשמי, 'עלמא דפירודא'? רק בדרך של מורכבות משני גורמים שונים השואפים להשלים דבר אחד.⁴⁰ ונטעים את הדברים:

המכילתא לפרשת יתרו⁴¹ (ז', ח) אומרת כך:

"זכור ושמור, שניהם נאמרו בדיבור אחד. מחלליה מות יומת -

וצורה; חומצות הגרעין נושאות את התוכן, את המגמה של פעילותו של התא, ואילו החלבונים קובעים את המסגרת של פעילות התא, את מבנהו החיצוני.

39. על פי "מסעי" עמ' 64.

40. בעניין זה ראה גם את דברי המהר"ל בגבורות ה' פרק ה.

41. וכן בספרי כי תצא פג בשינויי לשון קלים עיי"ש.

42. שזו כאמור הופעת חיים במדרגה נמוכה יותר הפועלת באופן טבעי, לעומת החיים הרוחניים

וביום השבת שני כבשים, שניהם בדיבור אחד נאמרו. ערות אשת אחיך - ויבמה יבא עליה, שניהם נאמרו בדיבור אחד. לא תלבש שעטנו - גדילים תעשה לך, שניהם נאמרו בדיבור אחד, מה שאי אפשר לאדם לומר כן, שנאמר: 'אחת דבר אלקים שתיים זו שמעתי' ואומר: 'הלא כה דברי כאש נאום ה' וכפטיש יפוצץ סלעי'."

המכילתא מביאה מספר צמדי מצוות הבאות לכאורה בסתירה זו עם זו, לאחר שנקבע איסור כללי - לא תלבש שעטנו, באה מצוה נוספת המהווה חריגה מאותו הכלל - גדילים תעשה לך. מה שאי אפשר לאדם לומר כן! דבר זה קשה לבני אדם מאד להבין, איך מצוה אחת יכולה לסתור את חברתה ושתייהן נתנו מרועה אחד? אילולא מקרא כתוב לא היה האדם חושב לומר כן מעצמו. את זאת באים חז"ל ליישב לנו - שניהם בדיבור אחד נאמרו... שנא: 'אחת דבר אלקים שתיים זו שמעתי'. אין זה כי אם דבר אלקים, הוא יכול לומר את דברו בדיבור אחד, אך אנו בני האדם לא נוכל לשמוע ולהבין זאת בצורה מופשטת מבלי לעמוד על המורכבות שבדבר. יתכן להסביר בזה שמי שאמר 'לא תלבש שעטנו' לא התכוון שנפקיע כל מציאות של שעטנו מבגדינו ולמחות את שמה מתחת השמים, אלא שנשמור שילוב זה של צמר ופשתים לאופן מסויים, אחד בלבד שבו ישמש לנו כציצית 'למען תזכרו...'. ולא בשום צורה אחרת, והטעם לכך? - 'הלא הוא כמוס עמדי...! אלא שמכל מקום ברור הוא שאי אפשר לקיים את האידיאל האלוקי שבמצוה כי אם באופן מסויים, מוגדר ומדוייק כפי שניתן לנו בקבלה.

נמצינו למדים מדברי חז"ל אלו דבר משמעותי לגבי דבר אלקים - אידיאל רוחני נשגב, שירד למציאות במתן תורה, והופיע בלשון בני אדם - בשפה שתובן לנו. המפגש של האדם עם דבר אלקים אפשרי דוקא בצורה של שניות ומורכבות שנועדה להכיל בתוכה את דבר האלקים המסתתר בפיתרון להיתר הבלתי אפשרי לכאורה. וזה נכון כמובן לכל ביטוי רוחני של חיים המופיע בעולם, מתחילת היווצרותו של החומר האורגני⁴². תחילת הופעתם של החיים כתהליך של ניצול החומר הדומם והפיכתו לתאים חיים (תהליך שהתחיל ע"י 'התערבות אלוקית' ברגע שהמציאות הייתה בשלה לכך, כאמור לעיל⁴³), חייב היה להיות בהופעתם של החלבונים וחומצות הגרעין בתור שני גורמים שעובדים יחד ומשלימים ומפריים אחד את השני⁴⁴.

של האדם שאותם הוא יוצר באופן בחירי וכדלעיל סוף פסקה ה'. ובכלל, אין לתפוס את המושג 'דבר אלקים' במובן המצומצם של מצוות בלבד, אלא כך יש להתייחס אל כל המורכבות המסועפת והמסובכת שבמציאות, הן בטבע והן בהיסטוריה.

43. פסקה ב.

44. אע"פ שאין אנו רואים את הנשמה ברגע הופעתה, יודעים אנו שאכן יש פה הופעה של חיים ברגע שמתגלה לעינינו התרכבות של חומר אורגני - חלבונים עם חומצות גרעין. דבר זה

חשוב להדגיש, שאין בכל האמור לעיל משום קביעת עובדות ופיתרונות מוחלטים לבעיות שמעסיקות את המדע כבר זמן רב, אלא רק ניסיון להתמודד עם הבעיות מבחינה אמונית, ולהראות את התיחסות התורה אל הנעלם משכלו של האדם; כמוכן שאם יצליח המדע אי פעם לגלות כיצד ניתן לייצר אורגניזם חי מחומר דומם, לא יהיה בכך משום סתירה להשקפתינו, אך בהחלט תהיה כזה דרישה מאיתנו להבין את דברי חז"ל באופן עמוק יותר ואמיתי יותר נוכח התגליות החדשות של המדע.

סיכום

כל דברי ימי העולם, בשני רבדיו הפיזי והרוחני, הם סיפור הופעתם של החיים מתוך החומר הדומם. זהו סיפור של לידה ומאבק, בו מבקשים החיים להתקיים בכל מחיר ולהשתכלל, ולהחיות כל פרט דומם חסר מגמה הנקרה בדרכו, ועל ידי כך לבוא לידי ביטוי רחב יותר בכל המישורים. הופעת החיים בעולם שלם של תהו ובהו פירושה, **לסדר את כל המציאות על פי כללים ברורים** ולהניח כל פרט במקום שבו יוכל לממש את יעודו. כך מתואר בסיפור הבריאה: המצב ההתחלתי היה "והארץ היתה תהו ובהו וְחֹשֶׁךְ עַל פְּנֵי תְהוֹמֹת" (בראשית א', ב), כך נבראו השמים והארץ, ללא שום מגמה והתקדמות, ורק "רוח אֱלֹקִים מְרַחֵף עַל פְּנֵי הַמַּיִם" (שם) ללא שום גורם שיחבר בינה לבין המציאות ויאפשר את התגלמותה בתוך עולם החומר. ומאז ועד עתה, למן היום אשר בו נאמר "יהי אור", החלה לפעול בעולם מגמה של חיים, שלא תנוח ולא תשקוט עד שתופיע במלא עוצמתה, על ידי סידור כל פרט "למינהו", ואת חברת בני האדם על ידי חוקים ברורים.

ומאחר ומגמה זו אחת היא, ישנו דמיון רב בין עולם הטבע, לבין עולמה של החברה האנושית. דמיון זה מתבטא בדרך התפתחותם של תהליכים מתמשכים בשני המישורים הנ"ל. חוקי התפתחות החיים על פני כדור הארץ במשך כ- 800 מיליוני שנים דומים למאורעות שעברו על האנושות מתחילת בריאתה בשלושה דברים עיקריים:

1. בשני העולמות קיים תהליך איטי מתמשך של התפתחת החיים; תהליך בעל מגמה של גילוי דבר מסוים המתאמץ לצאת לאור העולם ולהופיע בצורה מפותחת ביותר, כאשר מחד - הוא מחפש את הדרכים היותר יעילות שבהן יוכל לשרוד ולהתקיים במציאות, ומאידך - פוסל הוא את הדרכים הפחות יעילות לצורך יישום מגמה זו.

מאפיין כמובן גם במתן תורה כפי שמתואר בפסוקים ובחז"ל. הגמרא בשבת מתארת כל מיני ארועים גשמיים שהשפיעו על העולם במעמד הר סיני: "ואמר רבי יהושע בן לוי: מאי דכתיב (שיר השירים ה) לחיו כערוגת הבשם - כל דבור ודבור שיצא מפי הקדוש ברוך הוא נתמלא כל העולם כולו בשמים". (שבת פח, ע"ב) הנה דוגמא לביטוי גשמי שהתגלה ברגע של הופעה של נשמת חיים לאומה שלימה.

45. ראה הערה 10.

2. בשני העולמות אין התהליכים מתקדמים בצורה חלקה. ישנן הפרעות המתבטאות בצורה של הכחדות גדולות, הגורמות לשינוי משמעותי בכיוון ההתפתחות של התהליך. דבר זה בא לידי ביטוי על ידי הכחדות גדולות של מינים של בעלי חיים שנבעו מסיבות שונות. כמו כן, במישור האנושי, על ידי עונשים הנגזרים על כלל האנושות או חלקה עקב מצבה הרוחני המוסרי הלוקה בחסר.

3. בשני העולמות ניתן לראות עליה משמעותית בדרגה של הופעת החיים בעולם: בעולם החומר - הופעתם של יצורים חד-תאיים, ולאחר מכן של זוחלים ויונקים, ולבסוף בני אדם. וכן ברובד האנושי - החל מהאדם הראשון שקיבל נפש מדברת, וכלה במתן תורה, שמבטא הופעה של חיים ברמה גבוהה יותר שנועדה להשלים את הדרגה הקודמת שכבר זכה לה האדם. הצד השווה שבהן הוא שכל גילוי חדש של חיים הוא פעולה ישירה של אלקים המתערבת בטבע⁴⁵.

אך ההבדל המשמעותי שאותו חשוב להבין הוא, שבעוד שבעולם הטבעי גם ההתפתחות המתמדת וגם הגורמים המפריעים לה נובעים ממערכת של חוקים קבועים הפועלים באופן טבעי, בעולמו של האדם הכל מנוהל על פי היחס בין מעשיו הבחיריים של האדם לרצונו של הקב"ה, דבר התולה את כל התקדמותה והשלמתה של הופעת החיים, באחריותו של האדם. הקב"ה הוא שמנהל את ההיסטוריה באופן ישיר בדרכי הנהגתו שלו, אלא שנתן לנו עולם שלם שמתוך התבוננות בו נוכל ללמוד גם אנו, משהו על דרכי הנהגתו ית' בהיסטוריה. בעבר, כשהיינו במצב של גילוי פנים, התנהג איתנו הקב"ה בניסים גלויים ובאזהרות מפורשות מפיו, אך היום, במצב של הסתר פנים, גם ההנהגה ההיסטורית איתנו היא בבחינת 'עולם הטבעי', כאשר גם האסונות וגם ההצלחות הפוקדים אותנו באות כתופעות טבעיות. לכן דוקא היום יש לנו לנצל דרך זו של התבוננות, ולנצל לשם כך גם את האמצעים המדעיים וכלי המחקר שהתחדשו בימינו ולחוש את השפה שבה מדבר הקב"ה אלינו בתורה ובטבע; לפתח יחס עמוק יותר לסיפורי התורה ולהוכיח שאינם בגדר מליצות בעלמא ואף אינם נראים כך! אלא שכל מהותם לכל פרטיהם היא גילוי דרכיו של הקב"ה באופן שבו הם מוטבעים בכל המציאות. וללמוד מתוך העולם הגדול על 'העולם הקטן'⁴⁶, כלומר, להכיר לעומק את הטבע שלנו, לא רק בתור יצור אנושי אלא בתור אדם המקיים מצוות, ואומה שלימה החיה ומתנהלת על פי התורה וקושרת בה את כל גורלה. להבין יותר לעומק מדוע חוקי התורה הם עבורנו 'חוקי חיים', ומדוע דוקא בקיום חוקי התורה נבנה היחס שבין 'האומה החיה' לבין שאר 'האומות המתות' כפי שכינה ריה"ל, וכפי שהשלימו חתנו רבי אברהם אבן-עזרא: "ראה לגברת אמת, שפחה נואמת, לא כי **בנך המת, ובני החי**"... (פיוט 'צמאה נפשי').

46. ע"פ מדרש תנחומא (ורשא) פרשת פקודי סימן ג; מו"י ח"א, עב.